Julia Ziółkowska

KAPITAŁ SPOŁECZNY JAKO EFEKT LOKALNYCH IMPREZ MASOWYCH

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

KAPITAŁ SPOŁECZNY JAKO EFEKT LOKALNYCH IMPREZ MASOWYCH

Julia Ziółkowska

KAPITAŁ SPOŁECZNY JAKO EFEKT LOKALNYCH IMPREZ MASOWYCH

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2021

Recenzent
dr hab. Marek Więckowski, prof. IGiPZ PAN

Redaktor Wydawnictwa
Sylwia Rumińska

Projekt okładki i stron tytułowych
Filip Sendal

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana ze środków
Zakładu Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-311-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa
wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Wstęp 7

Rozdział 1. Uwarunkowania rozwoju Polski Wschodniej 15
1.1. Istota rozwoju społeczno-gospodarczego 15
1.2. Wskaźniki rozwoju lokalnego 25
1.3. Poziom rozwoju Polski Wschodniej 37

Rozdział 2. Znaczenie kapitału społecznego w rozwoju lokalnym 53
2.1. Istota kapitału społecznego 53
2.2. Wpływ kapitału społecznego na rozwój lokalny 64
2.3. Narzędzia kształtowania kapitału społecznego 73

Rozdział 3. Imprezy masowe jako zjawisko społeczne we współczesnej przestrzeni geograficznej 85
3.1. Istota imprez masowych 85
3.2. Relacje imprez masowych z przestrzenią 98
3.3. Organizacyjne i finansowe aspekty imprez masowych 111

Rozdział 4. Przesłanki organizacji imprez masowych 121
4.1. Przesłanki gospodarcze organizacji imprez masowych 121
4.2. Przesłanki społeczno-kulturowe organizacji imprez masowych . . . 129
4.3. Beneficjenci imprez masowych 139

Rozdział 5. Kapitał społeczny jako efekt organizacji imprez masowych . . 149
5.1. Charakter badanych imprez 149
5.2. Indeks rzeczywistych efektów organizacji imprez masowych 159
5.3. Kapitał społeczny jako skutek organizacji imprez masowych 174

Zakończenie 185

Wykaz źródeł i opracowań 191

Spis tabel 211

Spis rysunków 212

Spis fotografii 213

Wstęp

Tematyka niniejszej monografii wpisuje się w zakres badań związanych z koncepcją kapitału społecznego i czynnikami geograficznymi kształtującymi jego rozwój. W związku z oddziaływaniem kapitału społecznego (bezpośrednio i pośrednio) na rozwój lokalny i przypisywaną mu istotną rolę w rozwoju przedsiębiorczości postanowiono zbadać, czy niewielkie imprezy o charakterze lokalnym stwarzają warunki do rozwoju tego kapitału. W badaniach uznano kapitał społeczny przede wszystkim za czynnik kształtujący aktywność ekonomiczną. Fukuyama (2001), będący jednym z czołowych badaczy kapitału społecznego, podkreśla, że jest on umiejętnością współpracy międzyludzkiej w obrębie grupy i organizacji, pozwalającą na realizację własnych interesów. Areną, na której m.in. dochodzi do takiej współpracy, są imprezy masowe o charakterze lokalnym, a podmiotami współpracującymi są sprzedawcy i wystawcy uczestniczący w tego rodzaju wydarzeniach. Imprezy masowe o różnym charakterze – czy to kulturowym, czy handlowym (lub mieszanym), są zjawiskiem bardzo powszechnym, zarówno w dużych miastach, jak i w mniejszych miejscowościach, i stały się obiektem zainteresowania badaczy z różnych obszarów nauki, przede wszystkim ekonomistów, socjologów, antropologów oraz kulturoznawców. Imprezy masowe są silnie związane z przestrzenią, w której się odbywają, jest to szczególnie widoczne w przypadku wydarzeń o mniejszym, lokalnym znaczeniu, organizowanych na obszarach pozametropolitalnych. W regionach, w których dostęp do zewnętrznych czynników rozwoju jest utrudniony, gdzie rozwój lokalny ma większe szanse powodzenia, jeżeli będzie oparty

na zasobach endogenicznych, organizacja imprez masowych (dokładnie zaplanowanych pod względem spodziewanych rezultatów) stanowi pewną szansę na poprawę sytuacji społeczno-ekonomicznej.

Badania podjęto w celu pogłębienia wiedzy dotyczącej relacji zachodzących pomiędzy organizacją imprez masowych a rozwojem lokalnym. Problematykę badawczą skoncentrowano na cechach przestrzeni, w szczególności przestrzeni społeczno-ekonomicznej i jej związku z kształtowaniem kapitału społecznego. Podjęto próbę określenia, w jaki sposób i w jakim zakresie oraz dzięki jakim uwarunkowaniom geograficznym lokalne, kulturowe imprezy masowe przyczyniają się do rozwoju lokalnego. Planując badania, założono, że kapitał społeczny jest długotrwałym efektem organizacji imprez masowych i powstaje na różnych poziomach funkcjonowania lokalnej społeczności. Ponadto badania przeprowadzono w celu odpowiedzi na pytanie, kto aktywnie uczestniczy w wydarzeniach oraz jakie obserwowalne efekty o charakterze ekonomicznym i społecznym, a także infrastrukturalnym, w ujęciu krótko- i długoterminowym, wywołuje ich organizacja.

Celem aplikacyjnym badań było opracowanie indeksu rzeczywistych efektów organizacji imprez masowych o charakterze kulturowym, realizowanych na obszarach pozametropolitalnych. Opracowany indeks może być wykorzystany do usprawnienia sposobu organizacji i finansowania tego typu imprez, a także pozwala uzasadniać wydatki ponoszone przez organizatorów poprzez określenie, jakie efekty mają zostać osiągnięte. Uzasadnianie wydatków ponoszonych przez organizatorów imprez masowych jest konieczne w przypadku pozyskiwania zewnętrznych źródeł finansowania (dotacji, sponsoringu, grantów), a także przy tworzeniu budżetu jednostek podległych samorządom lokalnym (Porter 1999). Badania przeprowadzono na obszarze Polski Wschodniej (województwo warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, świętokrzyskie i podkarpackie), uznano bowiem, że województwa te charakteryzują się szczególnymi warunkami społeczno-ekonomicznymi i kulturowymi istotnymi z punktu widzenia realizowanych badań. Do wspomnianych warunków można zaliczyć dużą różnorodność kulturową i bogatą tradycję (czego przejawem jest urozmaicona baza wydarzeń kulturalnych) oraz obserwowane trudności w osiąganiu zadowalającego poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego (co nawiązuje do wskazywanej w literaturze roli, jaką mogą odgrywać imprezy masowe w osiąganiu rozwoju lokalnego).

Zakres czasowy badań obejmuje lata 2008–2020, dla których przeprowadzono analizę danych statystycznych oraz źródeł wtórnych dotyczących rozwoju obszarów pozametropolitalnych, a także organizacji imprez masowych. Badania terenowe natomiast, dotyczące organizacji wybranych wydarzeń, przeprowadzono w 2015 r.

Podejście badawcze przyjęte w monografii bazuje na empiryzmie i indukcjonizmie. Założono, że aby poznać zjawiska interesujące z perspektywy postawionego problemu, należy uczynić to w miejscu ich występowania, przyjmując obserwację za podstawę działania. Naukowcy skupieni na badaniu imprez masowych wykorzystują metody stosowane w różnych dyscyplinach nauki, szczególnie socjologii, ekonomii, geografii (rzadziej), antropologii i kulturoznawstwie. Do interpretacji faktów zidentyfikowanych w trakcie badań postanowiono przyjąć wybrane geograficzne typy wyjaśniania naukowego, zaproponowane przez Harvey'a (1969). Oznacza to, że wyjaśniając określone zjawiska, należy znaleźć odpowiedzi na następujące główne pytania:

- W jaki sposób badane zjawiska mogą być uporządkowane i pogrupowane?
- Jakie są przyczyny omawianych zjawisk?
- Jak zjawiska powstają i ewoluują w czasie?
- Jak poszczególne zjawiska są ze sobą powiązane i w jakich relacjach pozostają? (Harvey 1969).

Badania przedstawione w niniejszej monografii oparto na metodzie integralnej, łączącej badania o charakterze ilościowym z badaniami o charakterze jakościowym. Na wstępnym etapie skupiono się na bibliograficznej i empirycznej analizie danych związanych z tematyką pracy. Dokonano przeglądu literatury (przyjmując za podstawę źródłową platformy Web of Science, Ebsco oraz bazę Emerald) z zakresu geografii, ekonomii, socjologii i kultury, a w szczególności w zakresie rozwoju regionalnego i lokalnego, kapitału społecznego, obszarów wiejskich, imprez masowych, organizacji wydarzeń kulturowych, turystyki kulturowej i turystyki wydarzeń. Analizie poddano dane statystyczne z różnorodnych źródeł (wykorzystano m.in. statystyki Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, publikacje Eurostatu i Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), raporty i analizy instytutów badawczych) oraz strategie rządowe.

Zasadniczą część przeprowadzonych badań empirycznych oparto na obserwacji (Berezowski 1986, Chojnicki 2010; Getz 1991, 1997) przy użyciu

instrumentów pośrednich – ankiet i wywiadów (Babbie 2005), oraz z wykorzystaniem instrumentów bezpośrednich – badań terenowych. Podczas obserwacji uczestniczącej przeprowadzono 88 autorskich wywiadów i ankiet wśród podmiotów gospodarczych – sprzedawców i wystawców. Badania terenowe z wykorzystaniem listy kontrolnej pozwoliły scharakteryzować infrastrukturę wykorzystywaną do organizacji wydarzeń. Przygotowano także dwa studia przypadków oparte na autorskich wywiadach ustrukturyzowanych, przeprowadzonych z organizatorami imprez lokalnych.

Dokonując wyboru metody doboru próby badawczej, zdecydowano się na dobór celowy (Runge 2007). Ustalono też elementy, które stanowiły przedmiot badań. Zawężono zakres przedmiotowy badań empirycznych do imprez masowych o charakterze kulturowym, organizowanych na obszarach pozametropolitalnych. Dokonując wyboru wydarzeń, przyjęto określone kryteria (będące cechami właściwymi wydarzeń o charakterze lokalnym) i zdecydowano się oprzeć badania na imprezach, które były:

- zlokalizowane na terenie gminy wiejskiej lub miejsko-wiejskiej,
- organizowane cyklicznie (Getz 1991, 1997),
- organizowane przez instytucje publiczne lub organizacje pozarządowe (Kwiatkowski, Oklevik, Hjalager, Maristuen 2019),
- powiązane tematycznie z krajobrazem kulturowym obszaru, na którym się odbywają (Ziakas, Costa 2010).

Wskazane kryteria umożliwiły koncentrację badań na wydarzeniach trwałych, opartych na zasobach endogenicznych i organizowanych przez instytucje samorządowe lub o charakterze non profit. Poszukując imprez o takich cechach, przeprowadzono analizę oficjalnych stron internetowych poszczególnych województw Polski Wschodniej. Z ogólnego katalogu kilkudziesięciu wydarzeń wybrano ostatecznie osiem, które spełniły wszystkie wymienione kryteria. Wyboru dokonano w taki sposób, aby w każdym z badanych województw znalazło się jedno wydarzenie, w przypadku trzech województw badaniom poddano po dwa wydarzenia (rys. 1). Są to:

- Powojenne Targi Końskie (Lutowiska, powiat bieszczadzki, województwo podkarpackie);
- Turniej Rycerski o Miecz Króla Kazimierza Wielkiego (Szydłów, powiat staszowski, województwo świętokrzyskie);
- Jarmark św. Kiliana (Skierbieszów, powiat zamojski, województwo lubelskie);

- Jarmark Holeński (Hola, powiat włodawski, województwo lubelskie);
- Święto Mazurskiego Kartoflaka (Szczytno, powiat szczycieński, województwo warmińsko-mazurskie);
- Regionalny Festiwal Pogranicza Kartaczewo (Gołdap, powiat gołdapski, województwo warmińsko-mazurskie);
- Dymarki Świętokrzyskie (Nowa Słupia, powiat kielecki, województwo świętokrzyskie);
- Jarmark Dominikański w Choroszczy (Choroszcz, powiat białostocki, województwo podlaskie).

Rys. 1. Lokalizacja badanych imprez

Źródło: opracowanie własne na podstawie Główny Urząd Geodezji i Kartografii (2021).

W badaniach dotyczących imprez masowych (ang. *event studies*) dominuje zainteresowanie przedsięwzięciami o charakterze międzynarodowym lub narodowym, zlokalizowanymi w dużych miastach lub w miejscowościach turystycznych, a także tzw. wydarzeniami markowymi (ang. *hallmark events*). Coraz częściej jednak badacze zaczynają dostrzegać również wydarzenia, które są organizowane na obszarach znajdujących się z dala od dużych ośrodków miejskich, mające znaczenie tylko lokalne lub regionalne i które są organizowane przez niewielkie społeczności. Badacze ci wskazują na znaczenie, jakie może mieć organizacja wydarzeń oraz turystyka wydarzeń dla rozwoju ekonomicznego i społecznego (zob. Jamieson 1995; Gibson, Stewart 2009; McCartney 2010; Mair, Duffy 2018; Kwiatkowski, Oklevik, Hjalager, Maristuen 2019). Podkreśla się też rolę wydarzeń w tworzeniu kapitału społecznego (Devine, Quinn 2019). Getz (2003) zaznacza, że ekonomiczne oraz związane z wizerunkiem skutki organizacji imprez mogą być silniej odczuwane w ośrodkach skupiających mniejsze populacje niż w dużych miastach.

Niniejsza monografia jest odpowiedzią na potrzebę analizy problemu imprez masowych jako przedsięwzięć organizowanych w celu osiągnięcia pozytywnych skutków w rozwoju społeczno-gospodarczym, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień dotyczących rozwoju lokalnej społeczności i kształtowania kapitału społecznego.

Rozdział pierwszy wprowadza czytelnika w zagadnienia związane z rozwojem społeczno-gospodarczym opartym na kluczowych koncepcjach w tym zakresie. Wychodząc od ogólnej problematyki rozwoju, przytoczono szczególne cechy rozwoju gospodarczego, rozwoju społecznego, a także zrównoważonego rozwoju (ang. *sustainable development*) oraz wyjaśniono, jakie czynniki kształtują rozwój w wymiarze lokalnym. Opisano również znaczenie czynników o charakterze jakościowym i endogennym w rozwoju jednostek samorządu terytorialnego (JST). W rozdziale przybliżono pojęcia ekonomiczne pojawiające się w dyskursie dotyczącym rozwoju i wzrostu. Ostania część rozdziału została poświęcona charakterystyce Polski Wschodniej, ze szczególnym naciskiem na cztery wymiary rozwoju: ekonomiczny, społeczny, innowacyjny oraz środowiskowy i kulturowy.

Rozdział drugi w całości poświęcono kapitałowi społecznemu. Przedstawiono najważniejsze koncepcje kapitału społecznego takich autorów, jak Bourdieu, Coleman, Fukuyama i Putnam. W dalszej części scharakteryzowano

cechy tego kapitału, kładąc nacisk na jego znaczenie jako nowoczesnego czynnika rozwoju na poziomie narodowym, regionalnym i lokalnym. Nawiązując do zakresu przestrzennego przeprowadzonych badań, scharakteryzowano województwa Polski Wschodniej z uwzględnieniem historycznego podziału na zabory oraz aktualnego poziomu kapitału społecznego.

W trzecim rozdziale przedstawiono imprezy masowe jako wielowymiarowe zjawiska zachodzące we współczesnej przestrzeni. Wyjaśniono pojęcie imprezy masowej oraz przedstawiono typologię imprez i ich charakterystykę. Nacisk położono na wzajemne relacje, jakie zachodzą pomiędzy imprezami a otaczającą je przestrzenią. Ta część monografii dostarcza również wiedzy na temat procesu planowania oraz ogólnych zasad finansowania wydarzeń, ze szczególnym naciskiem na współpracę międzysektorową.

Rozdział czwarty został poświęcony zagadnieniu efektów organizacji imprez masowych w obszarze gospodarczym i społeczno-kulturowym. Wskazano w nim te efekty (zarówno pozytywne, jak i negatywne) oraz nakreślono ich wpływ na rozwój lokalny i regionalny. Wyjaśniono, jakie powody kryją się za tak powszechną obecnie organizacją wydarzeń kulturalnych przez podmioty prywatne i publiczne, scharakteryzowano także, kim są beneficjenci imprez lokalnych.

W piątym rozdziale przedstawiono wyniki przeprowadzonych badań empirycznych. Zawarto w nim indeks efektów organizacji imprez masowych – narzędzie ułatwiające ocenę korzyści uzyskanych z organizacji imprez przez instytucje lokalne. Ponadto omówiono, w jaki sposób, dzięki organizacji imprez masowych niewielkiej skali, można wspierać rozwój lokalny poprzez kształtowanie kapitału społecznego. Wskazano także na powiązania pomiędzy różnymi cechami przestrzennymi a tematyką i sposobem organizacji imprez masowych.

Rozdział 1

Uwarunkowania rozwoju Polski Wschodniej

W rozdziale zapoznano czytelnika z zagadnieniami wchodzącymi w zakres teorii rozwoju gospodarczego, społecznego oraz lokalnego, a także kluczowego w obecnych czasach zrównoważonego rozwoju. Wyjaśniono najistotniejsze pojęcia związane z rozwojem oraz wskazano trudności, jakie niesie ze sobą realizacja założeń rozwoju, w szczególności rozwoju endogenicznego, ważnego z punktu widzenia tematu monografii. Rozdział ten zawiera też analizę sytuacji Polski Wschodniej w pięciu wymiarach: ekonomicznym, społecznym, środowiskowym oraz innowacyjnym i kulturowym. Wymieniono również działania podejmowane na poziomie krajowym i międzynarodowym (unijnym) w celu wsparcia rozwoju tego obszaru.

1.1. Istota rozwoju społeczno-gospodarczego

Rozwój jest kategorią powszechnie wykorzystywaną w wielu dziedzinach badań naukowych do opisywania lub oceniania otaczającej rzeczywistości. Jest to pojęcie nie w pełni zdefiniowane i ogólne, ale też niezbędne do charakterystyki „przeszłego, obecnego i przyszłego stanu świata" (Różański, Doburzyński 2013: 28). Jak podkreśla Domański (2004: 8), „w najbardziej ogólnym rozumieniu rozwój oznacza długotrwały proces zmian mających pewien kierunek". W swoim podejściu do analizy rozwoju Payne i Phillips (2011: 17) podkreślają, że rozwój stanowi przedmiot strategii, „jest świadomym celem kogoś lub czegoś". Przyjmuje się również, że kierunek zmian

zachodzących w ramach rozwoju cechuje się linearnością, tzn., że kolejne, następujące po sobie zmiany są zawsze zmianami na lepsze (Payne, Phillips 2011). W wymiarze gospodarczym rozwój poszczególnych jednostek ekonomicznych bądź państw lub grup państw jest poddawany procesowi planowania. Planowanie rozwoju (w różnych jego wymiarach) danego kraju ma na celu wskazanie kroków, jakie mają zostać podjęte, aby nastąpił wzrost. Warto zaznaczyć, że istnieje grupa autorów, wyznawców teorii postrozwoju, która neguje dyskurs o rozwoju i deklaruje, że jego głównym efektem jest podtrzymywanie dominacji Zachodu nad Trzecim Światem (Domański 2004).

Intensywny rozwój gospodarczy w niektórych regionach świata oddziałuje negatywnie na środowisko życia człowieka. Zjawisko to zostało zaobserwowane i nagłośnione w skali globalnej w II poł. XX w. przez takich badaczy, jak Grzimek czy Carson. Dwie najważniejsze bariery ekologiczne zidentyfikowane w owym czasie to efekt cieplarniany oraz dziura ozonowa (Fiedor, Jończy 2009: 38). Koncepcją rozwoju, w której nacisk kładzie się na uwzględnianie dbałości o środowisko oraz kwestie społeczne i kulturowe otoczenia człowieka, jest zrównoważony rozwój. Koncepcja zrównoważonego rozwoju obejmuje trzy elementy składowe:

- ochronę środowiska naturalnego, w tym w szczególności jego potencjału do asymilowania zanieczyszczeń, racjonalnego gospodarowania zasobami odnawialnymi, jak najmniejszego wykorzystywania zasobów nieodnawialnych;
- stabilny rozwój gospodarczy (wzrost jakości życia, wysoki poziom zatrudnienia, stabilizacja poziomu cen i równowaga makroekonomiczna, równowaga w wymianie międzynarodowej);
- sprawiedliwy podział szans życiowych – między jednostkami, między Południem a Północą, między pokoleniami (Fiedor, Jończy 2009: 39, 40).

Najbardziej rozpowszechnioną definicją zrównoważonego rozwoju jest ta przyjęta przez Organizację Narodów Zjednoczonych w 1987 r. i opracowana przez Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju w tzw. raporcie Brundtland. Zgodnie z tą definicją zrównoważony rozwój jest rozwojem, „który zaspokaja potrzeby obecnych pokoleń bez naruszania możliwości do zaspokajania własnych potrzeb przez przyszłe pokolenia" (WCED 1987: 16). Ideą zbliżoną do zrównoważonego rozwoju jest koncepcja ekorozwoju (ang. *ecodevelopment*). Pojęcie to wprowadził Strong, pierwszy Sekretarz Generalny Programu Środowiskowego ONZ, podczas konferencji w Sztokholmie w 1972 r.

Do najważniejszych założeń tej koncepcji należy zaspokojenie podstawowych potrzeb (w pierwszej kolejności potrzeb najbiedniejszych ludzi), uczestnictwo społeczności lokalnej w podziale władzy i zasobów, zapewnienie możliwości rozwoju wszystkim ludziom (w szczególności dzieciom i kobietom) oraz użycie technologii właściwych z punktu widzenia danej społeczności (O'Riordan 1995). Koncepcje i perspektywy rozwoju znajdują odzwierciedlenie na różnych polach – antropogenicznym, ekonomicznym, geograficznym, politycznym i społecznym (Payne, Phillips 2011). W związku z tym, że w monografii skupiono się na rozwoju w rozumieniu badań w zakresie nauk geograficznych oraz ekonomicznych, szczegółowemu wyjaśnieniu zostały poddane pojęcia rozwoju gospodarczego i społecznego.

Pojęcie rozwoju gospodarczego jest często łączone z pojęciem wzrostu gospodarczego, mają one jednak odmienne znaczenie (Parysek 2018). Wzrost gospodarczy obejmuje przede wszystkim elementy ilościowe, czynnikami wzrostu gospodarczego są nakłady kapitału, ziemi i pracy, dodatkowo można tu uwzględniać również postęp techniczny (Fiedor, Kociszewski 2010). Rozwój gospodarczy natomiast uwzględnia przede wszystkim czynniki o charakterze jakościowym (przemiany strukturalne), dotyczące polityki, gospodarki, kultury, systemu instytucjonalnego, środowiska przyrodniczego i techniki (Fiedor, Kociszewski 2010; Parysek 2018). Jeszcze szerszym od pojęcia rozwoju gospodarczego jest pojęcie rozwoju społecznego, określające model rozwoju przyjęty przez ONZ. Zgodnie z nim „rozwój społeczny jest paradygmatem rozwoju, w którym chodzi o coś znacznie więcej niż tylko wzrost lub spadek dochodu narodowego. Chodzi o stworzenie warunków, w których ludzie mogą rozwijać swój pełny potencjał i prowadzić produktywne, twórcze życie, zgodne z ich potrzebami i zainteresowaniami" (McCloskey 2010: 19). Definicja rozwoju przyjęta przez ONZ jest częściowo oparta na poglądach noblisty Sena, w którego opinii rozwój gospodarczy wiąże się bardziej z ludzką wolnością i sprawiedliwością niż bogactwem (Kundera 2014: 221). Szczegółowe plany dotyczące rozwoju są najczęściej opisywane w dokumentach określanych strategiami rozwoju. Do końca lat 60. XX w. istniało przekonanie, że podmiotem, który kieruje ową strategią, jest państwo narodowe, natomiast obiektem strategii jest system polityczny, gospodarka oraz społeczeństwo. W tym ujęciu rozwój jest zjawiskiem sformalizowanym i hierarchicznym. Rozwój gospodarki globalnej spowodował jednak zmiany w sposobie postrzegania kategorii rozwoju. W połowie lat 70. XX w. rozpoczęła się dyskusja na

temat endogenicznego charakteru rozwoju regionalnego (Gałązka 2011). Pojawiły się strategie rozwoju opracowane przez podmioty gospodarcze i inne instytucje niezwiązane z państwami narodowymi, ale raczej należącymi „do wielu różnych kontekstów społeczno-przestrzennych, których krawędzie nie pokrywają się z granicami państw" (Payne, Phillips 2011: 205).

Rozwój endogeniczny jest zależny od dwóch grup warunków – fizycznych i niematerialnych. W przypadku tych drugich szczególne znaczenie odgrywają sieci lokalnych powiązań – uwzględniające zarówno władze lokalne, przedsiębiorców, jak i instytucje społeczne (Dyba, Loewen, Looga, Zdražil 2018; Wojtowicz 2019). Wzmocnienie roli pozapaństwowych aktorów na arenie działań zmierzających do rozwoju lokalnego spowodowało, że konieczne stało się „opracowanie różnorodności strategii kształtujących perspektywy rozwoju ludzkości, wyrażone przez wiele podmiotów społecznych i instytucjonalnych w różnych kontekstach przestrzennych", ponadto, „słowo »rozwój« oznacza co innego dla różnych grup na całym świecie, a różnorodność tych wizji znalazła odzwierciedlenie w poszczególnych podejściach teoretycznych" (Payne, Phillips 2011: 206). McCloskey (2010) wskazuje na dwa ścierające się podejścia wyznaczające czynnik sprawczy rozwoju. W podejściu leseferystycznym to rynek sam redystrybuuje majątek wśród społeczeństwa, w podejściu keynesowskim kluczową rolę odgrywa państwo i sieć instytucji, które tą redystrybucją kierują.

Zgodnie z najprostszą definicją rozwój gospodarczy to „strukturalne oraz inne zmiany towarzyszące wzrostowi gospodarczemu", szerzej oznacza to konieczność spełnienia kilku określonych warunków w postaci:

- odpowiedniej ilości i jakości pracy,
- odpowiedniej ilości i jakości kapitału,
- odpowiedniej ilości i jakości zasobów naturalnych,
- odpowiednio wysokiego poziomu technologii,
- sprzyjających czynników socjokulturalnych (Kamerschen, McKenzie, Nardinelli 1991: 958, 959).

Definiując rozwój gospodarczy, Kuciński (1994) kładzie nacisk na znaczenie, jakie w nim odgrywają przemiany strukturalne i instytucjonalne. Sam wzrost produkcji dóbr i usług nie oznacza jeszcze rozwoju gospodarczego[1],

[1] Wzrost produkcji dóbr i usług utożsamia się ze wzrostem gospodarczym – pojęciem węższym od pojęcia rozwoju gospodarczego. Wzrost gospodarczy ma na ogół charakter krótkotrwały, będący rezultatem pewnej koniunktury. Przeobrażenie się wzrostu

dopiero odczuwalna poprawa warunków życia ludności jest jego przejawem. Zdaniem Kucińskiego (1994: 55) „rozwój gospodarczy wyraża się:

- powiększającymi dochodami realnymi gospodarstw domowych,
- coraz większą dostępnością dóbr i usług,
- wzrastającym funduszem czasu wolnego,
- rosnącą ilością, wartością i jakością posiadanych dóbr,
- jakością środowiska, w którym żyje człowiek, i
- coraz większymi możliwościami rozwoju duchowego".

Przemiany strukturalne związane z rozwojem gospodarczym prowadzą do zmian jakościowych w danym czasie i miejscu, charakteryzują one rozwój zachodzący przede wszystkim w krajach rozwiniętych. Ten typ rozwoju określa się mianem rozwoju intensywnego. Rozwój ekstensywny ma najczęściej miejsce w krajach rozwijających się i charakteryzują go przede wszystkim zmiany o charakterze ilościowym (Kuciński 1994). W sytuacji, w której rozwój wiąże się zarówno ze zmianami ilościowymi, jak i jakościowo-strukturalnymi, mówi się o rozwoju typu mieszanego. W założeniu pojęcie rozwoju oznacza osiągnięcie pewnego określonego (pozytywnego) celu lub grupy celów. Cele rozwoju można podzielić na uniwersalne – niezależne od wielkości jednostki, do której się odnoszą, lub szczegółowe – uzależnione od specyficznych potrzeb danej jednostki i odnoszące się do nich. Formułowanie teorii rozwoju społeczno-gospodarczego opiera się m.in. na identyfikacji czynników i mechanizmów wywołujących zmiany (Gałązka 2011). Według Kucińskiego (1994), rozpatrując czynniki wzrostu, należy brać pod uwagę zarówno te o charakterze jakościowym – inaczej określane jako nowoczesne, jak i o charakterze ilościowym – określane jako tradycyjne. Wśród czynników wzrostu gospodarczego wyróżnia on zasoby naturalne, ludzkie, infrastrukturę, zasoby wiedzy oraz kapitałowe. Osiągnięcie wysokiego wzrostu gospodarczego jest uzależnione od efektywnego wykorzystania zasobów (kapitałów) będących w dyspozycji danego kraju. Fairbanks (2000: 396, 397) wskazuje na siedem kluczowych zasobów, które stanowią istotę dobrobytu, i podkreśla, że cztery ostatnie zasoby dotyczą kapitału społecznego:

„1. Warunki naturalne: lokalizację, złoża surowców, lasy, plaże klimat;
2. Finansowe zasoby: oszczędności, rezerwy międzynarodowe;

---

gospodarczego w rozwój gospodarczy może nastąpić pod warunkiem wystąpienia przekształceń jakościowo-strukturalnych.

3. Kapitał wytworzony przez człowieka: budynki, drogi, mosty, infrastrukturę telekomunikacyjną;
4. Kapitał instytucjonalny: prawną ochronę własności materialnej i niematerialnej, sprawność administracji rządowej, sprawność firm;
5. Zasoby wiedzy: międzynarodowe patenty, zaplecze naukowe i eksperckie;
6. Kapitał ludzki: umiejętności, potencjał twórczy;
7. Kapitał kulturowy, który obejmuje nie tylko wytwory kultury (takie jak muzyka, język czy tradycyjne rytuały), lecz szerzej jako postawy i wartości związane z innowacjami".

Istnieje kilka typów wzrostu gospodarczego (Trzcińska 2013: 332). Wzrost gospodarczy zachodzący w kraju, który opiera swoją przewagę konkurencyjną na posiadanych zasobach (naturalnych i ludzkich), można określić jako wzrost zasobowy. Inwestycyjny wzrost gospodarczy opiera się na tanich, podstawowych czynnikach produkcji i znaczącym, globalnym popycie. Kolejnym typem wzrostu gospodarczego (następującym po wzroście inwestycyjnym) jest wzrost innowacyjny bazujący na rozwoju i wdrażaniu nowych technologii. W krajach najwyżej rozwiniętych można zaobserwować rozwój dobrobytowy, „charakteryzujący się wysokimi dochodami ludności i rosnącym popytem konsumpcyjnym, który staje się źródłem wzrostu gospodarczego" (Trzcińska 2013: 334).

Zróżnicowanie uwarunkowań wpływających na poziom rozwoju danego kraju jest najczęściej wprost proporcjonalne do jego wielkości – obszaru i liczby ludności (Kuciński 2007). Stosunki wewnętrzne i sytuacja danego kraju są warunkami jego rozwoju, jednak równie istotne znaczenie mają uwarunkowania zewnętrzne związane z konkretnym kontekstem historycznym i geograficznym (Czyż 2014). Zewnętrzne czynniki można określić mianem czynników otoczenia funkcjonowania gospodarki (Gardawski, Gilejko, Siewierski, Towalski 2006). Do tych czynników zalicza się system polityczny, system kulturowy oraz warunki naturalne. Te ostatnie mogą odgrywać kluczowe znaczenie dla możliwości rozwoju na danym obszarze. Klimat, zasoby naturalne, ukształtowanie terenu, dostęp do wybrzeży, sieć rzeczna i inne czynniki o charakterze naturalnym warunkują rozwój, w szczególności w krajach słabo rozwiniętych lub będących na początku przemian gospodarczych. Przemiany polityczne czy ustrojowe mogą wpływać zarówno pozytywnie, jak i negatywnie na rozwój gospodarczy danego kraju. Zmiana ustroju

Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-311-0